

GYVIEJI ARCHYVAI

Varėna lenkų okupacijos metais

1921 01 05 d. Lietuvos šaulių sąjungos įsakyme visiems šauliams (Ten pat, p. 45). Rašoma: „Nuožiems lenkams užpuolus mūsų žemę, Lietuvos šauliai stojo kovon, pasiryžę geriau žūti, bet nepasiduoti lenkų ponų vergovėn. <...> Kovoiant šaulių jėgos ūmai padidėjo. Perlojus ir Valkininkas, kur pralieta pirmųjų šaulių kraujas, amžinai bus minimi ne vien dėl to, kad tose vietose narsieji šauliai Jonytis ir Dovydaitis garbingai kovėsi su šimterio-pai galingesniu priešu ir pirmasai savo krauju, o antra-sai pačia savo gyvybe patvirtina kietą šaulių pasiryžimą pergalėti Lietuvos nepriklausomybės priešingus...“ (V. Česnulis, p. 45)

Prieš Šaulių sąjungos narius okupantai griebdavosi pačių žiauriausių kankinimų. Įtarę, kad kai kurie gyventojai yra šauliai, „1922 08 04 Musteikos kaime suėmė Joną Tamulevičių ir Joną Bolevičių, juos mušė, badė ylo-mis, atgaivinę vandeniu, vėl mušė“ (B. Kviklys „Mūsų Lietuva“, p. 184); 1922 08 13 Bieliūnų kaime areštavo Šepselį, Ad. Bartoševičių, 13 metų Jučą, Antaną Mikelevičių, Mykolą Jukobilčiką. Jiems degino papades, badė panages, o Butrimą išvarė į Vilnių (M. Biržiška „Vilniaus Golgota“, p. 192.) Taip elgėsi Dubičiuose, Kamorūnuose, Trakiškių ir kt., o Beržtuose „...deginu įkaitinta geležimi senukui šaltysiui kojas, kad pasakytų, kur yra sukilėliai.“ (B. Kviklys, p. 366)

Kankinimais norėdami išsiaiškinti Šaulių sąjungos narius „1920 m. lenkai buvo suėmę tris Dargužių kaimo gyventojus: J. Keršį, M. Gudonį ir Aukštutolį. Suimtuosius mušė įkaitintomis geležinėmis lazdomis, statė basus ant degančių anglių, įkaitintomis replėmis spaudė nosis, įkaitintus geležinius virbus kišo į ausis, svilino pečius.“ (M. Biržiška „Vilniaus ir Vilniaus kraštas“, p. 209)

1923 03 07 Puvočiuose lenkai suėmė Petrą Bingelį ir Joną Gelčių. Juos nusivežė į Marcinkonis, mušė, šutino odą verdančiu vandeniu, o Joną Gelčių nužudė. (M. Biržiška „Vilniaus Golgota“, p. 214)

1920 11 15 tarp Dargužių ir Pirčiupio šauliai užkirto kelią raitiems plėšikams. Įvyko susišaudymas, kurio metu žuvo „23 m. šaulys Šeštokų Vincas Milius. Jau sužeistas, prisišliejęs prie pušaitės, jis dar nukovė lenkų raitelių viršilą. Užpuolę priešai Milių subadė durtuvais ir dvi savaites neleidė vietos gyventojams jo palaidoti. V. Milius palaikai išsisi Dargužių kapinėse. (B. Kviklys, p. 470)

Ypač žiaurus lenkai buvo Marcinkonių kaimo gyventojams, kadangi niekaip nepajėgdavo palaužti jų valios. Kaip teigia B. Kviklys knygoje „Mūsų Lietuva“ (p. 346): „1922 22 16 į Marcin-

Lenkai dažnai sako, kad jie Lietuvai atnešė katalikybę ir Vakarų civilizaciją, tačiau iš tikrųjų vykdė pačią žiauriausią okupacinę politiką: metodiškai įgyvendino kruopščiai parengtą teisinį, politinį, kultūrinį, ekonominį lietuvių lenkinimo ir naikinimo planą. Okupantai visiškai sujaukė Varėnos krašto ūkį ir kultūrą, sutrikdė normalaus gyvenimo ritmą, vykdė žiaurų lietuvių etninių papročių gniuždymą

konis ir jų apylinkes atvyko lenkų baudžiamoji kuopa (180 vyrų). Daug buvo suimta, kankinta lietuvių. Nužudytas Tomas Sčesnulevičius, o 1923 03 09 lenkų policija žiauriai nužudė Joną Gelčių, Klimą Gaidį-Plokštį, apkaltindama juos priklausymu Lietuvos šaulių organizacijai. Įtariamieji buvo pakarti už kojų, mušami lazdomis, šutinami karštu vandeniu, badomi peiliais.“ Tai buvo daroma viešai, kad įbaugintų gyventojus. Ką jautė šeima, žiūrėdama į taip kankinamus artimuosius, galima tik numanyti.

Nepaisydami represijų, Marcinkonių gyventojai rankų nenuleido: jie stiprino savo organizacijas, prumeravo Vilniuje leidžiamą lietuvišką spaudą, ruošdavo paskaitas, susirinkimus, lietuviškus vakarus.

Labiausiai Marcinkonys išgarsėjo statydami kryžius kryžkelėse, prie namų, kaimų aikštėse. Mintis juos statyti kilo 1930 m. minint Vytauto Didžiojo jubiliejų. Kryžiai dažnai turėdavo du skersinius, panašius į Gedinio stulpus. Lietuviai kryžius statė, o lenkų valdžia viešai arba slapta juos griovė, naikino, nes suprato, kad tai – lietuvių kančių išraiška jų valdomoje Lietuvos dalyje.

1933 m. gruodžio 6 d. lietuviai Marcinkonių mieste lyje pastatė kryžių su dviem kryžiaivonėm. Lenkų policija reikalavo nugriauti, bet žmonės atsisakė tai padaryti. Policija net piniginių atlygi pažadėjo tam, kas nugriautų kryžių, bet Marcinkonyse tokių neatsirado. Tada policijos viršininkas A. Koenigas pasamdė darbininkus iš kitų vietų, ir kryžius buvo nuverstas, sulaužytas, net krucifiksas (kančia) ir kopytėlė sunaikinta. Marcinkonių žmonės netylėjo, kreipėsi į teismą. Byla pasiekė net Lenkijos seimą. Šios bylos garsas nuaidėjo per visą Lietuvą, pasiekė Ameriką ir kitus kraštus.

1922 07 25 Marcinkonių valsčiaus lietuvių įgaliotiniai pasirašė bendrą Vilniaus krašto lietuvių memorandumą, kuriame buvo išskelti aikštėn lenkų žiaurumai. Tas memorandumas buvo įteiktas Lietuvos Respublikos Prezidentui ir užsienio valstybių atstovybėms Kaune.

Marcinkoniškių atkaklumą ir ryžtą išsaugoti lietuviškumą ir parodyti, kad nepripažįsta lenkų okupacinės valdžios, rodė jų drąsa vasario 16 d. kelti prie namų lietuviškas vėliavas. B. Kviklys (p. 347) rašė: „1935 02 16 Marcinkonių policijos komendantas Koening su savo policininkų būriu nukabino 20 tautiškių vėliavų su prie jų buvusiais šūkiu. Vos tik vė-

liavos buvo nukabintos, jų vietoje tuojau iškilo kitos. Apylinkės kaimuose būdavo tiek daug lietuviškų vėliavų, kad lenkams pritrūkdavo agentų joms rankioti.“

Politinės lenkų valdžios manipuliacijos

Norėdami įteisinti savo okupaciją, lenkai organizavo Želigovskio sukurtus Vidurinės Lietuvos Vilniaus seimo rinkimus 1922 m. pradžioje. Jie buvo rengiami apgaulės, grasinimų, teroro sąlygomis, pasitelkus policiją ir kareivius. Lenkų valdininkai į rinkimų komisijas įrašinėjo žmones, visai nesiklausdami jų sutikimo. Taip į komisijas buvo įtraukti Kazys Jazukevičius iš Daržininkų, Jurgis Akstinas ir Mikas Gaidys iš Kabelių, ir daug kitų.

Lietuviai protestavo prieš jų įrašymą į rinkimų komisijas ir kitas lenkų valdžios klastotes. Trisdešimt trijų kaimų gyventojų atstovai sausio 9 d. pasirašė protesto aktą ir pasiuntė į Kauną Lietuvos Vyriausybę. Akte buvo skelbiama: „Jokia jėga mus neprivers prigulėti prie Lenkijos. Gyvename Lietuvoje, pasiryžę ir mirti, ir nedaleisime draskyti savo tėvyinės. <...> Meldžiame mūsų pasiryžimą ir karštą protestą pranešti visai Europai, jog lenkai ir jų sėbrai galės turėti savo Lenkiją tik ant mūsų visų lavonų. Trokštame visi susivienyti su nepriklausoma ir nedaloma Lietuva. Apie jokią šmuklį ir federaciją su Lenkija ir girdėti nenorime, ką ir paženkliname savo parašais įgalinti nuo kiekvieno sodžiaus.“ (V. Česnulis, p. 61)

Už atsisakymą dalyvauti rinkimuose lenkų valdžia uždėjo kontribucijas: Dargužių kaimui – 52, Kuršiams – 50, Mištūnams – 60 tūkstančių markių ir t. t.

Lenkai puikiai suvokė, kad tautinį atgimimą skatino ir patarinėjo lietuviškų parapijų kunigai, jeigu jose dirbo kunigas lietuvis. Todėl nesugebėję lietuvių sulenkinti teisinėmis, politinėmis priemonėmis, lenkai nutarė, kad būtina paversti bažnyčias įrankiu lenkų tautybei plėsti. Periodinis leidinys „Vilniaus garsas“ 1927 m. Nr. 27 rašė: „Todėl lenkai palaiko ir visomis jėgomis šelpia tuos vyskupus, kurie bažnyčią naudoja tautinei agitacijai. <...> Lenkijoj kone visi vyskupai yra tokie, kuriems ne tiek visuotinės bažnyčios, kiek lenkybės reikalai rūpi.“ Tokių lenkų kunigų veiklą skatino vyskupija, net vyskupų suvažiavime buvo priimti nutarimai sutvirtinti lenkiškumą Vilniaus krašto bažnyčiose. Todėl represijų netruko sulaukti.

Nebuvo bažnyčios, kurios nepalietė nutautinimo politika, nebuvo ir lietuvių kunigų, kurie vienokiu ar kitokiu būdu būtų nenukentėję.

Pirmiausia, pradėta mažinti arba visai naikinti lietuviškų pamaldų skaičių, draudžiama sakyti pamokslus, kalbėti lietuviškai. Į tai buvęs Valkininkų kunigas A. Burba buvo atkirtęs: „Ginu savo tautą nuo lenkų skriaudimų. Kada lenkai perstos sapnų apie sulenkimą mūsų, kada mes su jais, kaip lygus su lygiais, politiškai galėsime pereiti į sūtarbę ir pasistengsime prieš obelonus mūsų priešus.“ (B. Cicėnas „Vilnius tarp audrų“, p. 91)

Kunigui Saparai vyskupo buvo pasakyta: „Jei, kunigas, dar kartą prabilsi į minią lietuviškai, tai aš nuvilksiu nuo tamstos dvasiškus rūbus.“ (Ten pat)

Savo pažadus lenkai stropiai vykdė. Taip iš pareigų buvo atleistas Dubičių bažnyčios kunigas lietuvis J. Paplauškas, jį dar nuteisė vieno mėnesio arešto Gardino ir Balstogės kalėjimuose. Kalintas Marcinkonių klebonas Rūkas, Valkininkų kunigas Jonas Karvelis išstremtas į Nepriklausomą Lietuvą. Neišvengta ir lietuvių kunigų aukų. „1920 m. rugsėjo mėnesio pabaigoje lenkai įsiveržė į Marcinkonių kleboniją, užpuolė lietuvių veikėją kleboną kun. Praną Raštutį ir, ištempę lauk, mirtinai nukankino.“ (B. Kviklys „Mūsų Lietuva“, p. 346)

1928 04 29 lietuviai katalikai kreipėsi į popiežių dėl lenkų vyskupų daromų skriaudų lietuviams, bet atsakymo nesulaukė.

Į lietuviškas parapijas buvo skiriami kunigai lenkai, kurie nemokėjo suregti net lietuviško sakinio. Kaip teigia J. Cicėnas (p. 104), 1926 09 22 į Varėną paskirtas kunigas lenkas Sokolovskis savo pamoksluose lietuviams kalbėjo: „Jėzus učiūja, kad kochatų bliznius.“ (Jėzus moko, kad mylėtume artimus – aut. pastaba).

Kol gyva kalba – gyva bus ir tauta

Lenkai nepasitenkino lietuvių kalbos vartojimo bažnyčiose panaikinimu. Okupantai suprato, kad, kol gyva kalba, gyva bus ir tauta, kurią nutarta sulenkinti. Todėl imta drausti lietuviškai kalbėti ir tarpusavyje. Laikraštis „Garsas“ 1921 m. Nr. 26 rašė: „Jau net savo namuose lietuviams negali kalbėti lietuviškai. Lenkijos apaštalai, išgirdę sodiečius tarp savęs kalbant lietuviškai, nesigaili nagaikos ir kalbų. Didis, mažas nesupras lenkų kalbos – muša, prabilis lietuviškai – muša.“ Pasak M. Biržiškos, mušimu okupantai nepasitenkino – skirdavo dar ir

riams, palaidotiems bažnyčios šventoriuje, atsirado užrašas: „Šis paminklas pastatytas ne žuvusiems už laisvę, o plėšikams, kurie 1920 metais žuvo eidami plėšti lietuvių. Jie žuvo nuo teisingo lietuvių rankos, žus ir šitas paminklas.“ (Ten pat) Bet paminklas stovėjo gana ilgai, kol pagaliau tik atgavus nepriklausomybę, kunigo K. Latožos pastangomis lenkų palaikai buvo perkelti į miesto kapines.

Varėniškiai pažymėdavo vasario 16-ąją ir spalio 9-ąją (Vilniaus užgrobimo dieną), išskeldami trispalves.

Didelių nemalonumų susilaukdavo tie, kurie drįsdavo prašyti, kad leistų kurti tautinę mokyklą. Laikraštis „Vilnietis“ 1922 m. Nr. 2 teigė, kad Lydos apskrities mokyklų inspektorius, susipažinęs su lietuvių prašymu leisti steigti lietuvišką pradžios mokyklą, lyg įgeltas sušuko: „Esate banditai, Kauno agitatoriai, bolševikai. Reikalaujate to, ko nebuvo ir nebus. Kaip žiedas, pražydes nukrinta, taip iš lietuviško mokslo jokios naudos nėra. Kaip vėjas paskui save nepalieka pėdsako, taip ir lietuvių kalbos čia pėdsako nebeliks...“

Imta viena po kitos uždarinėti lietuviškas mokyklas, kalinti ne tik mokytojus, bet ir lietuviškų mokyklų mokinius. Kaniavos kaimo lietuviškos mokyklos mokinius Mykolas Molis kalintas dvejus metus ir vieną mėnesį, Jonas Klimavičius – trejus metus, G. Grigas iš Marcinkonių – trejus metus, Jonas Krušas – dvejus metus ir šešis mėnesius ir t. t.

Vietoj lietuviškų okupantai steigdavo lenkiškas mokyklas, tačiau gyventojai į tokias mokyklas savo vaikų neleidavo. Prasidėjo prievarta. Anot J. Cicėno (p. 76), „tėvai už kiekvieną lenkų mokyklon neleidžiamą vaiką turėjo sumokėti po 8 zlotus arba atsėdėti 3 paras kalėjimo. Policija kasdien lankėsi kaimuose ir už nelegalų vaikų mokymą buvo baudžiami ne tik mokytojai, bet ir tėvai. „Baudos didėjo, bet žmonės neišsigando. Lydos apskrityje, kuriai priklausė nemažai dalis mūsų rajono kaimų, sumanyta sodinti į kalėjimą už tai, kad vaikų neleidžia į lenkišką mokyklą, žmonės rinkosi geriau kalėjimą negu mokesčius. <...> Apsiaugę naginėmis, kailiniuoti, duonos džiūvėsių, sūrių maišais nešini lietuviai traukė į Lydos kalėjimą, kur juos sutikęs Lydos kalėjimo viršininkas pareiškė: „Kaip utelės išlįs iš jūsų lietuviybė.“ Grįždavo valstiečiai į namus apžėlę, išbalę, pavargę, dažnai sumušti, praradę sveikatą, dar tylesni, dar labiau užsi-spyrę.

Varėnos miesto gyventojai taip pat nenuolaidžiavo okupantams. Neretai mieste pasirodydavo antilenkiškų plakātų, atsišaukimų. „1932m. vasarą ant senojo geležinkelio į Alytų prie stulpo aptiktas plakatas su lenkų ereliu ir užrašu: „Atmink, plėšrusis ereli, kad šis apžėlęs geležinkelis greitai bus atstatytas ir jungs dzūkų lietuvių sostinę su visos Lietuvos širdim, sostine Vilnium“. (V. Česnulis „Varėnai 150“, p. 39)

Prie paminklo lenkų ka-

riams, palaidotiems bažnyčios šventoriuje, atsirado užrašas: „Šis paminklas pastatytas ne žuvusiems už laisvę, o plėšikams, kurie 1920 metais žuvo eidami plėšti lietuvių. Jie žuvo nuo teisingo lietuvių rankos, žus ir šitas paminklas.“ (Ten pat) Bet paminklas stovėjo gana ilgai, kol pagaliau tik atgavus nepriklausomybę, kunigo K. Latožos pastangomis lenkų palaikai buvo perkelti į miesto kapines.

Varėniškiai pažymėdavo vasario 16-ąją ir spalio 9-ąją (Vilniaus užgrobimo dieną), išskeldami trispalves.

Didelių nemalonumų susilaukdavo tie, kurie drįsdavo prašyti, kad leistų kurti tautinę mokyklą. Laikraštis „Vilnietis“ 1922 m. Nr. 2 teigė, kad Lydos apskrities mokyklų inspektorius, susipažinęs su lietuvių prašymu leisti steigti lietuvišką pradžios mokyklą, lyg įgeltas sušuko: „Esate banditai, Kauno agitatoriai, bolševikai. Reikalaujate to, ko nebuvo ir nebus. Kaip žiedas, pražydes nukrinta, taip iš lietuviško mokslo jokios naudos nėra. Kaip vėjas paskui save nepalieka pėdsako, taip ir lietuvių kalbos čia pėdsako nebeliks...“

Imta viena po kitos uždarinėti lietuviškas mokyklas, kalinti ne tik mokytojus, bet ir lietuviškų mokyklų mokinius. Kaniavos kaimo lietuviškos mokyklos mokinius Mykolas Molis kalintas dvejus metus ir vieną mėnesį, Jonas Klimavičius – trejus metus, G. Grigas iš Marcinkonių – trejus metus, Jonas Krušas – dvejus metus ir šešis mėnesius ir t. t.

Vietoj lietuviškų okupantai steigdavo lenkiškas mokyklas, tačiau gyventojai į tokias mokyklas savo vaikų neleidavo. Prasidėjo prievarta. Anot J. Cicėno (p. 76), „tėvai už kiekvieną lenkų mokyklon neleidžiamą vaiką turėjo sumokėti po 8 zlotus arba atsėdėti 3 paras kalėjimo. Policija kasdien lankėsi kaimuose ir už nelegalų vaikų mokymą buvo baudžiami ne tik mokytojai, bet ir tėvai. „Baudos didėjo, bet žmonės neišsigando. Lydos apskrityje, kuriai priklausė nemažai dalis mūsų rajono kaimų, sumanyta sodinti į kalėjimą už tai, kad vaikų neleidžia į lenkišką mokyklą, žmonės rinkosi geriau kalėjimą negu mokesčius. <...> Apsiaugę naginėmis, kailiniuoti, duonos džiūvėsių, sūrių maišais nešini lietuviai traukė į Lydos kalėjimą, kur juos sutikęs Lydos kalėjimo viršininkas pareiškė: „Kaip utelės išlįs iš jūsų lietuviybė.“ Grįždavo valstiečiai į namus apžėlę, išbalę, pavargę, dažnai sumušti, praradę sveikatą, dar tylesni, dar labiau užsi-spyrę.

Tęsinys. Pradžia Nr. 66, 68

Parengė Aldona GAIDYTĖ-ZILINSKIENĖ